

УДК 94(477)''10/13'':623.444.2

КОЗАК М.І.

<http://orcid.org/0000-0002-3539-413X>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.37.2022.303-319>

ШАБЛЯ ЯК НАСТУПАЛЬНА ЗБРОЯ І ВОІНСЬКИЙ СИМВОЛ У ГАЛИЦЬКОМУ ТА ВОЛИНСЬКОМУ КНЯЗІВСТВАХ У XI – XIV СТ.

У статті розглянуто шаблю як елемент комплексу наступального озброєння середньовічного руського воїна. Зроблено акцент на теренах Волинського та Галицького князівств. Здійснено спробу визначити місце шаблі серед інших видів озброєння як в репрезентативно-статусному, так і в утилітарному плані. На підставі писемних та археологічних знахідок автор робить припущення, що шабля не була поширеним видом озброєння на вказаних землях, поступаючись мечу. Проте, вона була наявна серед озброєння як у степових сусідів, так і в деякого місцевого воїнства.

Ключові слова: шабля, меч, Галицьке та Волинське князівства, літописний Ізяславль, Данило Романович, комплекс озброєння.

Постановка проблеми. Вивчення специфіки озброєння військ на території України за княжої доби, пошук регіональних відмінностей та місця тих чи інших предметів озброєння в загальному комплексі озброєння залишається перспективним питанням вітчизняного зброєзнавства на сучасному етапі його розвитку. Окрім того, нам видається не менш актуальним необхідність комплексної інтерпретації матеріальних знахідок у зв'язку із писемними свідченнями.

Найхарактернішою групою середньовічного озброєння є довга клинкова зброя, яка у всіх середньовічних народів була речовим атрибутом лицарського стану (*Окиотт, 2007*). Мова іде, перш за все, про меч, який разом із списом посідав чи не головне місце в арсеналі середньовічного воїна (*Окиотт, 2006*).

Проте на східноєвропейських теренах вже у X ст. паралельно із мечем писемні та археологічні джерела фіксують нерівномірне запозичення кочівницької шаблі (*Кирпичников, Вып. 1, 1966: 75–103*). Шабля відрізняється від меча головним чином за рахунок

Козак Микола Іванович, аспірант відділу середніх віків Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).

© Козак М. І., 2022

вигнутого клинка із переважно одностороннім лезом (Тоїчкін, 2007: 29, 34–35). З огляду на опубліковані Анатолієм Кірпи́чником матеріали, можна чітко прослідкувати, що першість у поширенні шабель у X–XI ст. мали ті руські землі, які найтісніше контактували зі степом, і це, перш за все, Київська земля, регіон Поросся (Кирпичников, *Вып. 1.*, 1966: 65).

На сьогодні появу і поширення шаблі на Русі прийнято пов'язувати із збільшенням ролі кінноти, що не може викликати сумніву з огляду на функціональне призначення шаблі, яке полягало, перш за все, у завдванні протяжного удару, що поєднував у собі різання та рубання (Кирпичников, *Вып. 1.*, 1966: 61). Удар шаблі характерний тим, що центр ваги розташований не біля ефесу, як у меча, а на робочій частині (в клинку) і збігається з місцем удару (Аствацатурян, 1995: 8). Це особливо добре надавалось для швидкого легкоозброєного вершника.

Водночас радянські дослідники, як от згаданий А. Кірпи́чников, а також Артемій Арциховський, неодноразово наголошували, що шабля потребувала декількох століть, аби повністю витіснити меч і показати свою перевагу над ним (Арциховский, 1946: 7), таким чином наче вказуючи на якісь функціональні переваги вигнутого клинка над прямим, які нібито мали призвести до суперництва двох видів зброї (Арциховский, 1946: 7; Кирпичников, *Вып. 1.*, 1966: 60–70). Але наразі немає конкретних доказів щодо того, чи справді існувало таке суперництво.

Мета статті – на підставі аналізу відомих матеріальних знахідок та писемних джерел, їх верифікації та всебічного аналізу, виявити місце шаблі в комплексі озброєння військ Галицько-Волинських земель у період XI–XIV ст. А також пояснити процес поширення цієї зброї.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні, попри певний сплеск зацікавлення середньовічним озброєнням, включно із акцентом на зазначені нами території, немає спеціальних робіт, присвячених шаблі. Як правило, ця зброя розглядається у загальному комплексі озброєння, або як елемент так званої військової реформи Данила Романовича. Проте, відомості про археологічні знахідки шабель із західноукраїнських земель містяться в працях українського зброєзнавця Святослава Терського та польських дослідників Радислава Лівоха та Пйотра Котовіча.

крім того, шаблі в контексті комплексу клинкової зброї присвятив цілий розділ своєї дисертаційної роботи Богдан Гринчишин (Гринчишин, 2016).

Виклад основного матеріалу дослідження. Цікаво, що протягом усього середньовіччя меч, все ж, довго залишається домінуючою клинковою зброєю на Русі (Кирпичников, *Вып. 1, 1966: 17–59*). Винятком можуть бути лише деякі регіони, такі як Подніпров'я та Чернігівщина (Кирпичников, *Вып. 1, 1966: 60–65*), проте і там все не так однозначно.

Звернімо увагу на знахідки шабел, виявлених на території Подніпров'я. Значна частина таких шабел були предметами не стільки озброєння, як атрибутами рангу і багатства, про що свідчать не лише їхнє оздоблення, але і наявність у похованнях знаті, включно з князівськими, як, для прикладу, так звана шабля Хайновського з християнського поховання X–XI ст. у Києві, клинок якої містив оздоблену міддю і золотом смугу (Кирпичников, *Вып. 1, 1966: 75; Тоїчкін, 2007: 64*) (Рис. 1).

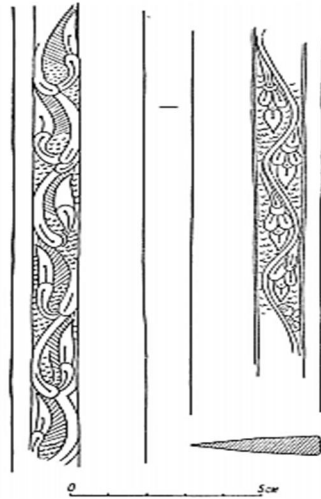

Рис. 1. Орнамент шаблі Хайновського з християнського поховання в Києві (за А. Кіріпчіниковим)

Як відомо, Поросся, де було виявлено чи не найбільшу кількість шабел, було доволі строкатим в етнічному плані регіоном, який мав порубіжне значення (Борисов, 2010; Кучера, 1987). Шабля однозначно була характерною і для кочовиків Поросся, федератів руських князів, таких як торки (Расовский, 2017).

Борис Рибаків, висунув тезу про те, що нема підстав вважати всі шаблі кочівницькими (*Рыбаков, 1948: 227–228*). Але і немає підстав вважати шаблю типовою руською зброєю. На сьогодні є підстави припускати хіба що місцеве виробництво шабельних гард та елементів руків'я (*Кирпичников, Вып. 1, 1966: 68*). Доказом цього є поява форм шабельних перехресть, характерних тільки для руських земель, це типи ПА, ПІ, ПІІ за А. Кіріпчником (*Кирпичников, Вып. 1, 1966: 71*). Виробництво клинків було більш ніж технологічно складним і навряд чи могло мати єдиний центр, з огляду на необхідність поєднувати в собі різні ремісничі процеси (*Тоїчкін, 2007: 93–94*).

Цікавим у цьому контексті є порівняння розвитку шаблі у західних щодо Русі сусідів – угорців. Угорські і руські середньовічні шаблі є справді дуже схожими. Та навіть угорці, яким шабля знайома раніше, ніж на Русі, після «віднайдення батьківщини» частково замінюють її на меч (*Кирпичников, Вып. 1, 1966: 61, 65*). Відомі навіть проміжні типи, які Галі Корзухіна визначала як мечі-шаблі, що поєднували в собі вигин леца, як у шаблі, і конструкцію руків'я, як у меча; виявлені такі клинки в Угорщині, а також у Прибалтиці (*Кирпичников, Вып. 1, 1966: 61*). Угорські шаблі ХІ ст. вже не є результатом розвитку місцевих традицій, а етимологія слова шабля «szablya» в угорській мові може мати навіть немісцеве походження (*Kovács, 2010: 63–64*).

Руські писемні джерела ХІ–ХІІІ ст. зрідка згадують шаблю. У літописах відомо всього десять згадок про цю зброю (які не завжди можна пов'язати з руськими воїнами), проти 52-х згадок про меч (*Кирпичников, Вып. 1, 1966: 65*). Більше згадок (15) відомо у «Слові о полку Ігоревім» (кін. ХІІ ст.) (*Кирпичников, Вып. 1, 1966: 65*). Також, навіть на мініатюрах Радзивиллівського літописного списку (кін. ХV ст.) зображено 220 мечів проти 144 зображень шабель (*Арциховский, 1944: 20*).

Миколай Плавинські вказує і на те, що часто зображені на мініатюрах шаблі мають характерні для мечів руків'я, що не сприяє атрибутиці зображень (*Плавинский, 2014: 391*).

Зупинімось на функціональних особливостях шаблі. Як відомо, удар шаблі був дещо слабшим, аніж удар меча (*Кирпичников, Вып. 1, 1966, 60–68*), а якщо порівняти із пізнішими мечами ХІІ–ХІІІ ст. (*Кирпичников, Вып. 1, 1966, 48–59*), то суттєво слабшим, що робило

її не надто ефективною проти захищеного обладунком супротивника. Однак шабельний удар був швидшим та більш руйнівним проти незахищеного або слабко захищеного противника, у зв'язку із протяжністю удару та його здатністю уражати значну площу.

Лише одного разу літописець згадує про нанесення колючого удару шаблею під 1086 р.: «Приде *Арополкъ* из *Ляховъ*. и створи миръ с *Володимеромъ*. і иде *Володимеръ* впасть *Чернъгову*. а *Арополкъ* съде *Володимеръ*. і перестъдивъ мало днѣи. іде *Звенигороду*. и не дошедшу ему города. прободень бысѣ ѿ проклатаго. *Нерадьца*. ѿ дъавола наоученьа. і ѿ злыхъ члѣвкъ. кнзю же *Арополку* лежащу на санкахъ. а внѣ с коня саблею прободе а. мѣа. носѣб. въ. кѣ. тогда въздвигнувся *Арополкъ*. выторгну исъ себе саблю. пречъ великимъ глсѣмъ» (*Ипатьевская летопись*, стб. 197). Тут бачимо типове використання шаблі легким кінним вершником проти незахищеного супротивника.

Звернімось до знахідок цілих шабель і їх фрагментів безпосередньо з Галицько-Волинських земель. Можливо, найбільш ранньою такою знахідкою є ціла шабля з-під курганного поховання XI ст. в літописному Пліснеську, виявлена під час розкопок Б. Шанявського наприкінці XIX ст. (*Liwoch*, 2005: 37–38). Предмет відомий також завдяки збереженому малюку Г. Ленчика (*Liwoch*, 2005: 37–38) (рис. 2).

Загальна довжина артефакту становила 81 см, з яких довжина лека 75 см., ширина лека при руків'ї 3,3 см., проте тут слід урахувати, що виміри вказані з урахуванням корозії (*Liwoch*, 2005: 37–38). З огляду на кут вигину клинка, Радіслав Лівох відніс шаблю до кінця X – першої половини XI ст. (*Liwoch*, 2005: 37–38). За відомою типологією А. Кірпічнікова, знахідка відноситься до типу ІА.

На пліснеській знахідці слід зупинитись дещо детальніше. Якщо прийняти той факт, що підкурганні поховання, де шабля була виявлена, слід пов'язувати з варязько-київськими дружинами (*Филитчуж*, 2009: 10), то тут ми бачимо приклад рецепції східного озброєння за посередництва скандинавів, особливо якщо зважити на можливо східний(?) чекан, виявлений на цій же пам'ятці (*Liwoch*, 2005: 54–55; *Кирпичников*, *Вып. 3*, 1971: 32–33).

Тут доречно буде згадати ще один типово східний елемент дружинного спорядження X–XI ст., такий як шоломи типу

«Чорна Могила», які, за переконанням Артема Папакіна, проникають на Русь як предмет східної хозарської торгівлі (Папакін, 2017: 361). Цікаво, що в підкурганному дружинному похованні Чорна Могила на Чернігівщині так само було виявлено згаданий тип шоломів разом із шаблею, яка для цього регіону була набагато типовішою (Самоквасов, 1916: 20; Кирпичников, Вып. 1, 1966: 91–92).

Відтак, шабля з Пліснеська може бути маркером саме київських впливів в озброєнні, які станом на XI ст. несли в собі і східні елементи. Цікаво також, що пліснеську знахідку було проігноровано у монументальній праці А. Кірпи́чнікова (Кирпичников, Вып.1, 1966).

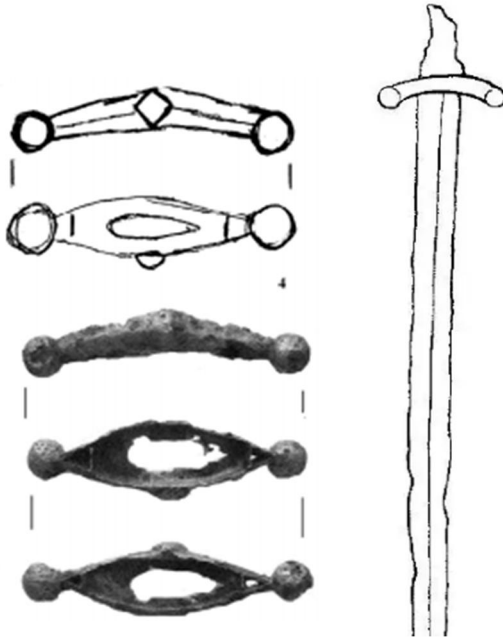

Рис 2. Перехрестя шаблі із м. Судова Вишня (за С. Терським) ліворуч та шабля з-під курганного поховання у Пліснеську (за Р. Лівохом) праворуч.

Значна колекція знахідок шабель походить із Городища поблизу Шепетівки в сучасній Хмельницькій обл., яке прийнято пов'язувати із літописним Ізяславом (Куза, 1989: 91; *Летописный «Изяславль»: Большое Шепетовское городище в свете археологии*, 2020: 8), що міг бути заснованим у XII ст. волинським князем

Ізяславом Мстиславовичем (1135–1142, 1146–1151) (Пескова, 1981). Серед знахідок шабель, виявлених на пам'ятці, відомо декілька цілих клинків, датованих пер. пол. XIII ст., та низка уламків і конструктивних елементів.

Розглянемо відносно цілі знахідки з цієї пам'ятки. А. Кірпи́чников подає приблизні заміри двох з них, які відносно схожі між собою. Загальна довжина 64–65 см, ширина леза коло перехрестя 3,2 см, вага 445–560 г (рис. 4). Інший клинок має довжину 70 см, ширину 4,2 см, вістря обламано, проте збереглось наверх, одна скоба для підвішування і наконечник піхов. Цей екземпляр був дещо ширшим від попередніх, вага збереженої частини 720 гр (Летописный «Изяславль»: Большое Шепетовское городище в свете археологии, 2020: 69). За переконанням А. Кірпи́чникова, сама шабля важила не менше 1000 г.

В публікації матеріалів з давнього Ізяславля вчений згадує чотири клинка, але надає інформацію лише щодо трьох із них. Тому вважаємо доречним подати опис однієї шаблі із цієї ж пам'ятки, який був опублікований в іншій його праці. Частина клинка становила 12 см, завдовжки, 3,3 см завширшки, разом з клинком було виявлено два збережених верхів'я (Кирпичников, Вып. 1, 1966: 97).

Цікаво відзначити, що в Ізяславлі виявлено всі відомі на Русі типи шабельних перехресть. Загальна їхня кількість – 13, серед яких переважає тип I за А. Кірпи́чниковим (рис. 2).

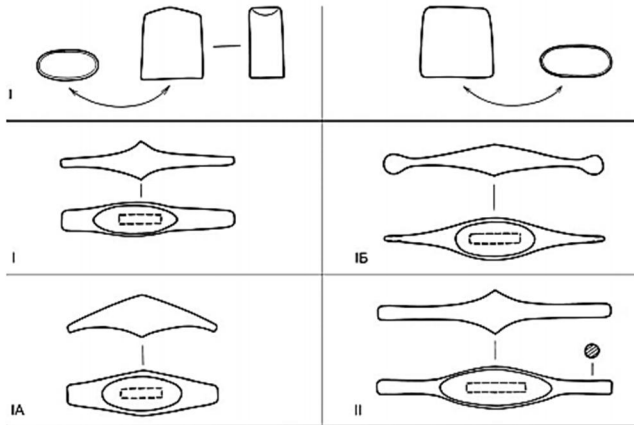

Рис 3. Типологічні схеми шабельних верхів'їв (зверху) та перехресть (знизу). (За А. Кірпи́чниковим).

Їх відомо 8 екземплярів, по 2 типи ІА і ІБ. Відома одна знахідка перехрестя типу ІІ, завдовжки 13,5 см. Цей тип перехрестя відображає вплив на шаблю меча, оскільки саме тут, як і в європейських мечів того часу, рука захищалась прямим перпендикулярним перехрестям без помітних вигинів. На думку А. Кірпи́чнікова, він сформувався у межах 1200–1240 рр. в регіонах «боротьби» прямого і викривленого клинків (*Кирпичников, Вып. 1, 1966: 72*).

На нашу ж думку, такий тип перехрестя може свідчити більше про запозичення шаблі осілим населенням, яке мало традицію використання меча, ніж про боротьбу двох видів зброї. Крім того, шаблі з таким перехрестям могли краще надаватися до відносно ближнього бою, коли відбувався контакт зі зброєю супротивника. Такі аналогії відомі з території Русі і Волзької Булгарії (*Летописный «Изяславль»: Большое Шепетовское городище в свете археологии, 2020: 69; Кирпичников, Вып. 1, 1966: 60–70*).

На думку А. Кірпи́чнікова, знахідки шабельних гард на Подніпров'ї важливі в контексті того, що вони свідчать про місцеве виробництво якщо не цілих шабель, то, принаймні, їхніх елементів (*Кирпичников, Вып. 1, 1966: 68*), що, на нашу думку, є дуже вірогідним, особливо з огляду на раніше сказане.

Щодо колекції знахідок з Ізяславля, перш за все, слід наголосити, що пам'ятка є дійсно унікальною в плані виявленої там кількості матеріалу, серед якого є численні інші предмети озброєння та кінської зброї (рис.4).

Наразі важко пояснити таку концентрацію знахідок на одній пам'ятці. Адже слідів масового виробництва озброєння тут виявлено не було. А. Кірпи́чніков припускав, що, можливо, під час розгрому міста монголами у 1241 р. на руїнах міста з невідомих обставин не було зібрано трофеї ані монголами, ані місцевими жителями, які вціліли (*Летописный «Изяславль»: Большое Шепетовское городище в свете археологии, 2020: 54–56*). Але, водночас, відомі сліди санітарних(?) поховань полеглих (*Летописный «Изяславль»: Большое Шепетовское городище в свете археологии, 2020: 56*).

Аналізуючи поширення шаблі в руських пам'ятках, А. Кірпи́чніков наводить деякі регіони Придніпров'я, де знахідки шабель, включно з фрагментами, переважають знахідки мечів. Співвідношення знахідок шаблі до меча в Ізяславлі становить 38 до 25,

з урахуванням уламків і супровідних елементів (рештки піхов та їхні наконечники) (*Летописный «Изяславль»: Большое Шенетовское городище в свете археологии, 2020: 54*).

Слід зауважити, що проводячи підрахунки для співвідношення знахідок меча до шаблі, А. Кірпи́чников висловлює певну недовіру щодо кореляції власних підрахунків тих випадків, коли знахідки шабелі кількісно переважають знахідки мечів. Такі сумніви пов'язані із тим, що конструктивні елементи шаблі кріпились ненадійно, і тому могли частіше губитись в ході використання та бойових сутичок (*Кирпичников, Вып. 1, 1966: 67*). Окрім того, досі стоїть проблема виділення серед археологічного матеріалу монгольської зброї, що ставить під сумнів прийняту атрибутику багатьох шабелі, як от руських (*Кирпичников, Вып. 1, 1966: 67*).

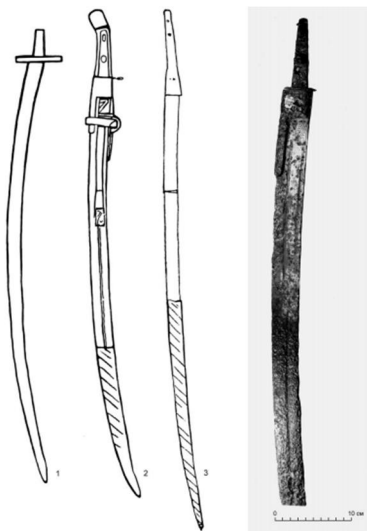

Рис 5. Шаблі із літописного Ізяславля (за А. Кірпи́чниковим).

Отже, колекція шабелі Ізяславля, попри свою чисельність, не може бути репрезентативною для регіону. Хоча, слід справедливо відзначити, що вона залишається справді унікальною.

На Волині знахідка шаблі відома також із Райковецького городища в межах сучасної Житомирської обл. (*Кирпичников, Вып. 1, 1966: 100; Гончаров, 1950: 91–92*). Детальна інформація про знахідку відсутня. У Луцькому замку у шарі XIII–XIV ст. було виявлено уламок шаблі без перехрестя, який складно

типологізувати (Кучинко, 2009: 261–262). Існує думка, що знахідка відноситься до XV–XVI ст. (Терський, 2006: 172). Знахідка окуття шабельних піхов відома із дитинця «дружинного кварталу» XIII–XIV ст. у Пересопниці, завдовжки знахідка понад 9 см, виготовлена з листа латуні та прикрашена орнаментом, виконаним у техніці карбування (Терський, 2011: 17) (рис. 5).

Серед волинських знахідок відома також орнаментована шабля, прикрашена клеймами і візерунками, які, на думку А. Кірпічнікова, можуть свідчити про її місцеве виробництво (Кірпічников, Коваленко, 2006: 20). Мова йде про одну із знахідок з Ізяславля, на клинку якої містилось два клейма срібної інкрустації із рослинним орнаментом (Кучинко, 2009: 262; Кірпічников, Коваленко, 2006: 20). Проте більшість таких клеймованих клинків, за численними писемними (арабськими) та археологічними джерелами, потрапляли до Східної Європи з Близького Сходу (Кірпічников, Коваленко, 2006: 21–23). А тому екземпляр з Ізяславля вирізняється на тлі схожих клинків із клеймами, східне походження яких не викликає сумніву.

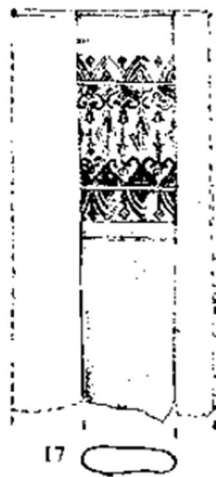

Рис. 5. Окуття піхов шаблі з Пересопниці (за С. Терським)

Можливо, атрибуція клинка як місцевого, здійснена А. Кірпічниковим на підставі візерунку клейм, була необережною або навіть упередженою. На нашу ж думку, клеймо цього клинка з таким самим успіхом могло бути оздобленим на руський манер східними майстрами на замовлення когось із руських бояр. Але однозначно

заперечувати місцеве виробництво шабель на даному етапі дослідження і при наявній джерельній базі не можна. Та мова навряд чи може йти про якісні місцеві клинки, адже тутешні вироби, навіть якщо припустити їхнє існування, не могли би конкурувати зі східними.

А. Кірпічніков доводить, що вже станом на XII ст. і надалі, Південна Русь стає споживачем дорогих шабельних клинків із арабського Сходу (Єгипет, Іран та ін.) через транзитний пункт м. Булгар у Волзькій Булгарії, що функціонував ще з X ст. (*Кирпичников, Коваленко, 1993: 124–126*).

Цікаво, що у цьому контексті можна підважити і атрибуцію знаменитої шаблі Карла Великого, яка, ймовірно, походить із поховання правителя в Аахені, і могла бути виготовлена на Русі або в Угорщині (*Кирпичников, 1965*). Можливо, клинок цієї шаблі був східного походження, а додаткові елементи (руків'я, перехрестя, піхви), за якими А. Кірпічніков здійснив атрибуцію, руського або угорського походження.

Значно менша кількість знахідок походить із Галицької землі. Можливо, це пов'язано із слабшим впливом Києва. Знахідка цілої гарди шаблі відома із м. Судової Вишні, що на Львівщині (*Терський, 2015: 99*) (Рис. 2). Цікаво, що в шарі X–XI ст., де було виявлено згадане перехрестя, знаходився посуд Балкано-Дунайської або Салтово-Маяцької культури (*Терський, 2015: 99*).

Перехрестя цієї шаблі завдовжки 82 мм і завширшки 21 мм, а з'єднання її двох боковин забезпечується за рахунок припаювання кулястих завершень «жовтим» металом (*Терський, 2017: 6–7, 11*). У центрі перехрестя на лицевій стороні міститься ромбоподібне розширення, яке служить декоративним елементом (*Терський, 2017: 6–7*).

Цілу шаблю було виявлено в переправі через річку Сян(?) неподалік м. Радимно на території сучасної Польщі (Рис. 6); ці землі входили до західної частини Перемишльської землі, яка була складовою Галицького князівства. Загальна довжина знахідки становить 78,6 см і умовно датована X ст. (*Kotowicz, 2004: 37*). Перехрестя шаблі можна віднести до ІВ типу за А. Кірпічніковим. З огляду на дослідження А. Євгенського та Т. Потапенка, присвячене східноєвропейським середньовічним шаблям, датування деяких шабельних клинків без археологічного контексту можна переглянути на користь пізнього середньовіччя. Дослідники

переконливо довели, що у XIII–XIV ст., як і в X–XI ст., побутували шаблі з невеликим вигином клинка (*Евглевский, Потемкина, 2000: 155*). Так і ранньосередньовічні перехрестя в невеликій кількості зустрічаються на пізньосередньовічних золотоординських шаблях (*Евглевский, Потемкина, 2000: 155*). Тому датування деяких знахідок, таких як шабля з Радимно, слід би обережно уточнити.

Найвідомішим літописним епізодом використання шаблі є згадка про зустріч військ Данила Романовича з угорським королем та німецькими послами в ході баварської кампанії у 1252 р. Ліпописець згадує: «*Нѣмци же диващєса в роужью Татарскомоу бѣша бо кони в личинахъ. и в косерѣхъ кожаныхъ. и людѣ во арьцихъ. и бѣ полковъ его свѣтлость велика. ѿ в роужьє блистающєса. самъ же гъха подлѣ корола. по вбычаю Роускоу бѣ бо конь под нимъ дивлению подобенъ. и сѣдло ѿ злата. жьжєна. и стрѣлы и сабля златомъ оукрашена*» (*Ипатьевская летопись, стб. 814*). Тут ми бачимо не стільки утилітарну, скільки символічну і пафосну функції згаданої зброї загалом, та шаблі зокрема.

Рис. 6. Шабля з м. Радимно (за П. Котовічем)

На підставі цієї згадки, Володимир Гуцул зробив висновок, що шабля не посідала значного місця в арсеналі руської військової еліти XIII ст., або взагалі була відсутня серед руських «нобілів» (*Гуцул, 2009: 88*). З такими висновками частково можемо погодитись.

Висновки. З огляду на сказане, наявність шаблі в комплексі озброєння руського воїна загалом, і безпосередньо у Волинському та Галицькому князівствах, не може викликати сумніву.

Питання полягає тільки в тому, яке місце посідала шабля в комплексі наступального озброєння руських дружин. Вочевидь, шабля не могла жодним чином конкурувати з мечем з огляду на те, що не була конструктивно призначена для протидії обладунку, який зазнав особливого розвитку в руських землях у XII–XIII ст. (*Киртичников, 1971; Киртичников, 1976: 71*). Крім того, шабля значно менше надавалась для колючого удару, який не був її безпосередньою функцією (*Тоїчкін, 2007: 25–33*). Тому використання шабел руськими воїнами було зумовлене хіба що ситуативною потребою, з огляду на потрапляння такої зброї, як предмету розкоші (мова йде про пишно прикрашені клинки) завдяки торгівлі і як трофеї.

З певною обережністю можна припустити, що паралельно із найманими кочівниками, на Русі побутувала власна легка кіннота, яка могла широко використовувати шаблі, як про це висловив припущення Микола Котляр (*Котляр, 2010: 107–109*). Однак це ще потребує подальших досліджень.

Використані посилання

- Арциховский А. (1944). Древнерусские миниатюры как исторический источник. Москва. 214 с.
- Арциховский А. (1946). Русское оружие X–XIII вв. *Доклады и сообщения исторического факультета МГУ*. Вып. 4. С. 3–17.
- Аствацатурян Э. (1995). Оружие народов Кавказа: история оружия. Москва. 185 с.
- Борисов А. (2010). Давньоруське Поросся: перші результати, новітні підходи і перспективи дослідження. *Археологія і давня історія України: Збірник наукових праць*. Вип. 1. С. 73–78.
- Гончаров В. (1950). Райковецкое городище. Киев. 153 с.
- Гринчишин Б. (2016). Клинок зброя в системі озброєння давньоукраїнського воїна XII – XIV ст.: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 20.02.22 «Військова історія». Національний університет «Львівська політехніка». Львів. 279 с.
- Гуцул В. (2009). Рицарі Данила Романовича. Рицарська зброя серед персонажів Галицько-Волинського літопису. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Вип. 16. С. 78–91.
- Евглевский А., Потемкина Т. (2000). Восточноевропейские поздне-кочевнические сабли. *Стени Европы в эпоху средневековья*. Т. 1. С. 117–179.
- Ипатьевская летопись. (1998). *Полное собрание русских летописей*. Ред. А. Шахматов. Москва. Т. II. 648 с.

- Кирпичников А. (1976). Военное дело на Руси в XII–XV вв. Ленинград. 104 с.
- Кирпичников А. (1971). Древнерусское оружие. Доспех, комплекс боевых средств IX–XIII вв. *Археология СССР. Свод археологических источников*. Под общ. ред. Б. Рыбакова. Москва-Ленинград. Вып. 3. 92 с.
- Кирпичников А. (1966). Древнерусское оружие. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX–XIII веков. *Археология СССР. Свод археологических источников*. Под общ. ред. Б. Рыбакова. Москва-Ленинград. Вып. 2. 147 с.
- Кирпичников А. (1966). Древнерусское оружие. Мечи и сабли IX–XIII вв. *Археология СССР. Свод археологических источников*. Под общ. ред. Б. Рыбакова. Москва-Ленинград. Вып. 1. 142 с.
- Кирпичников А., Коваленко В. (1993). Орнаментированные и подписные клинки сабель раннего средневековья (по находкам в России, на Украине и в Татарстане). *Археологические вести*. Вып. 2. С. 122–134.
- Кирпичников А. (1965). Так называемая сабля Карла Великого. *Советская археология*. № 2. С. 268–276.
- Кірпічніков А., Коваленко В. (2006). Орнаментовані та підписні клинки шабель раннього середньовіччя (за знахідками в Росії, Україні та Татарстані). *Ніжинська старовина: Історико-культурний збірник*. Вип. 1(4). С. 13–25.
- Козак М. (2019). Торгівля зброєю на Русі в X–XIII ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Вип. 21. С. 63–70.
- Котляр М. (2010). Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі. Київ. 280 с.
- Куза А. (1989). Малые города Древней Руси. Москва. 168 с.
- Кучера М., Іванченко Л. (1987). Давньоруська оборонна лінія в Поросії. *Археологія*. № 59. С. 67–79.
- Кучинко М. (2009). Історія населення Західної Волині, Холмщини та Підляшшя в X–XIV століттях. Луцьк. 528 с.
- Летописный «Изяславль»: Большое Шепетовское городище в свете археологии. (2020). *Материалы раскопок М. К. Каргера 1957–1964 годов в исследованиях 1960–1980-х годов*. Под ред. А. Песковой. Санкт-Петербург. Т. I. 264 с.
- Окшотт Э. (2006). Археология оружия. От бронзового века до эпохи Ренессанса. Москва. 398 с.
- Окшотт Э. (2007). Меч в век рыцарства. Классификация, типология, описание. Пер. с англ. Л. Игоревского. Москва. 176 с.
- Папакін А. (2017). Шоломи у контексті східних контактів Русі та Польщі (X – початок XI ст.). *Історія давньої зброї. Дослідження 2016*. С. 351–366.
- Пескова А. (1981). Древний Изяславль. *Краткие сообщения Института археологии*. Вып. 164. С. 66–73.
- Плавинский Н. (2014). Миниатюры Радзивилловской летописи как источник по истории древнерусского оружия: к постановке вопроса. *Археология и история Пскова и Псковской земли*. № 29. С. 388–401.
- Расовский Д. (2016). Половцы, торки, печенеги, берендеи. Москва. 200 с.
- Рыбаков Б. (1948). Ремесло Древней Руси. Москва. 803 с.
- Самоковасов Д. (1916). Могильные древности Северянской Черниговщины. Москва. 107 с.
- Терський С. (2017). Зброя та дружинне спорядження з розкопок городища «Замчисько» (м. Судова Вишня) у фондах ЛІМу. *Наукові записки (Львівський історичний музей)*. Вип. 17. С. 4–22.
- Терський С. (2006). Лучеськ X–XV ст. Львів. 252 с.

Терський С. (2015). Середньовічні археологічні пам'ятки у Судовій Вишні на Львівщині: історія та перспективи дослідження. *Historical and cultural studies*. № 2. С. 94–104.

Терський С. (2011). Спорядження дружинника Надступлянщини – волості княжого міста Пересопниці у XII–XIV ст. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка": Держава та армія*. № 693. С. 16–25.

Тоїчкін Д. (2007). Козацька шабля XVII–XVIII ст.: історико-зброрознавче дослідження. Київ. 368 с.

Филипчук М. (2009). Структура Пліснеського археологічного комплексу в слов'янський та давньоруський час. *Вісник Інституту археології*. Вип. 4. С. 3–21.

Kotowicz P. (2004). Wojowie i rycerze. Uzbrojenie średniowieczne na pograniczu polsko-rusko-słowackim. Katalog wystawy. Sanok. 108 s.

Kovács S. (2010). Huszárfejevrek a XV–XVII. században. Budapest. 288 p.

Liwoch R. (2005). Militaria z dziewiętnastowiecznych badań w Podhorcach. *Acta Militaria Mediaevalia*. 2005. Vol. I. S. 37–59.

References

Artsikhovskiy A. (1944). Old Russian miniatures as a historical source. Moscow. 214 s (rus).

Artsikhovskiy A. (1946). Russian weapons of the X–XIII centuries. *Reports and messages of the Faculty of History MGU*. Moscow. Vol. 4. S. 3–17 (rus).

Astvatsaturyan E. (1995). Weapons of the peoples of the Caucasus: the history of weapons. Moscow. 185 s (rus).

Borysov A. (2010). Old Rus' river Ros' region: first results, newest approaches & research prospects. *Archeology and old history of Ukraine: Scientific journal*. Vol. 1. S. 73–78 (ukr).

Goncharov V. (1950). Settlement of Raikivtsi. Kyiv. 153 s (ukr).

Hutsul V. (2009). Knights of Danylo Romanovych. Knights arms in the context of characters of the Galician-Volhynian chronicles. *Auxiliary sciences of history: questions of theory and methodology*. Vol. 16. S. 78–91 (ukr).

Evglevskiy A., Potemkina T. (2000). Late Nomadic Sabres of Eastern Europe. *The European Steppes in the Middle Ages: Collected articles*. Donetsk. Vol. 1. S. 117–179 (rus).

Hrynchyshyn B. (2016). Blade weapon in the armament system of the ancient Ukrainian warrior of the XII – XIV centuries: dis. on competition of a scientific degree of PhD: special. 20.02.22 "Military History". Lviv Polytechnic National University. Lviv. 279 s (ukr).

Hypatian Codex. (1998). *Complete Collection of Russian Chronicles*. Red. A. Shakhmatov. Moscow. T. II. 648 s (rus).

Kirpichnikov A. (1976). Military affairs in Rus' in the XII–XV centuries. Leningrad. 104 s (rus).

Kirpichnikov A. (1971). Old Rus' weapons. Armor, a set of weapons of the IX–XIII centuries. *Archeology of the USSR. Collection of archaeological sources*. Ed. B. Rybakov. Moscow-Leningrad. Vol. 3. 92 s (rus).

Kirpichnikov A. (1966). Old Rus' weapons. Spears, spears, battle axes, maces, handguns of the IX–XIII centuries. *Archeology of the USSR. Collection of archaeological sources*. Ed. B. Rybakov. Moscow-Leningrad. Vol. 2. 147 s (rus).

- Kirpichnikov A. (1966). Old Rus' weapons. Swords and sabers IX–XIII centuries. *Archeology of the USSR. Collection of archaeological sources*. Ed. B. Rybakov. Moscow-Leningrad. Vol. 1. 142 s (rus).
- Kirpichnikov A., Kovalenko V. (1993). Ornamented and signature saber blades of the early Middle Ages (according to finds in Russia, Ukraine and Tatarstan). *Archaeological news*. Vol. 2. S. 122–134 (rus).
- Kirpichnikov A. (1965). The so-called saber of Charlemagne. *Soviet archeology*. № 2. S. 268–276 (rus).
- Kirpichnikov A., Kovalenko V. (2006). Ornamented and signature saber blades of the early Middle Ages (according to finds in Russia, Ukraine and Tatarstan). *Nizhyn antiquity: historical and cultural collection*. Vol. 1(4). S. 13–25 (ukr).
- Kozak M. (2019). The arms trade in Rus' in the X–XIII centuries. *Actual problems of home and world history*. Vol. 21. Kharkiv. S. 63–70 (ukr).
- Kotliar M. (2010). Essays on the martial art of old Rus'. Kyiv. 280 s (ukr).
- Kuza A. (1989). Small towns of old Rus'. Moscow. 168 s (rus).
- Kuchera M., Ivanchenko L. (1987). Old Rus' defensive line in river Ros' region. *Archeology*. № 59. S. 67–79 (ukr).
- Kuchynko M. (2009). History of the population of Western Volhynia, Chełm land and Podlachia in the X–XIV centuries. Lutsk. 528 s (ukr).
- Medieval “Izyaslavl” The Large Fortified Settlement near Shepetovka, in the light of archaeology. (2020). *Materials from the archaeological excavations of Mikhail Karger 1957–1964 investigated in the 1960s–1980s*. Ed. A. Peskova. St. Peterburg. T. I. 264 s (rus).
- Okshott E. (2006). Archeology of weapons. From the Bronze Age to the Renaissance. Moscow. 398 s (eng).
- Okshott E. (2007). The sword in the age of chivalry. Classification, typology, description. Moscow. 176 s (eng).
- Papakin A. (2017). Helmets in the Context of Eastern Connections of Ruthenia and Poland (10th – early 11th Centuries). *History of antique arms. Researches 2016*. S. 351–366 (ukr).
- Peskova A. (1981). Old Izyaslavl. *Brief reports of the Institute of Archeology*. Vol. 164. S. 66–73 (ukr).
- Plavinski N. (2014). Radziwill Chronicle miniatures as a source of ancient weapons history: an introduction. *Archaeology and History of Pskov and Pskov Land*. № 29. S. 388–401 (bel).
- Rasovskiy D. (2016). Cumans, Torks, Pechenegs, Berendei. Moscow. 200 s (rus).
- Rybakov B. (1948). Craft of old Rus'. Moskow. 803 s (rus).
- Samokvasov D. (1916). Burial antiquities of the Severia-Chernihiv region. Moscow. 107 s (rus).
- Terski S. (2017). Weapons and military equipment from the excavations of the settlement “Zamchysko” (Sudova Vyshnia) in the funds of LHM. *Scientific notes (Lviv Historical Museum)*. Vol. 17. S. 4–22 (ukr).
- Terski S. (2006). Luchesk X–XV centuries. Lviv. 252 s (ukr).
- Terski S. (2015). Medieval archeological monuments in Sudova Vyshnia in Lviv region: history and prospects of research. *Historical and cultural studies*. № 2. S. 94–104 (ukr).

Terski S. (2011). Equipment warriors of the Nadstubiianshchyna – the parish of the princely city of Peresopnytsia in the XII–XIV centuries. *Journal of Lviv Polytechnic National University: State and army*. № 693. S. 16–25 (ukr).

Toichkin D. (2007). Cossack saber of the XVII–XVIII centuries: historical and weapons research. Kyiv. 368 s (ukr).

Fylypchuk M. (2009). Plisnesko archaeological complex: two periods of development. *Proceeding of the Institute of Archaeology*. Vol. 4. S. 3–21 (ukr).

Kotowicz P. (2004). Wojowie i rycerze. Uzbrojenie średniowieczne na pograniczu polsko-rusko-słowackim. Katalog wystawy. Sanok. 108 s (pl).

Kovács S. (2010). Huszárfelegyverek a XV–XVII. században. Budapest. 288 p (hung).

Liwoch R. (2005). Militaria z dziewiętnastowiecznych badań w Podhorcach. *Acta Militaria Mediaevalia*. 2005. Vol. I. S. 37–59 (pl).

Kozak M.

SABER AS AN OFFENSIVE WEAPON AND MILITARY SYMBOL IN THE HALYCH AND VOLYN PRINCIPALITIES IN THE XI–XIV CENTURIES

The study of the specifics of armament of troops on the territory of Ukraine during the princely era, the search for regional differences and the place of certain weapons in the general complex of armaments remains a promising issue of domestic science of armaments at the present stage of its development. The most characteristic group of medieval weapons is the long bladed weapon, which in all medieval peoples was a material attribute of the knighthood.

Among the bladed weapons of Rus' next to the sword in the X century acquires the saber, which in some regions is becoming quite common weapon. The author of the article aims to identify the place of the saber in the armament of the troops of the Galician-Volynian lands in the period of XI–XIV centuries on the basis of the analysis of known material finds and written sources, their verification and comprehensive analysis and identify the factors of proliferation of these weapons.

Given that the saber is mentioned only once in the Galician-Volynian chronicle and the material finds are few compared to the finds of swords, the author concludes that we cannot talk about a very significant spread of the saber among local troops.

In addition, the author draws attention to the fact that the existing finds of sabers from the territories of Galicia and Volyn, with few exceptions, are difficult to attribute as weapons of local troops. This in turn confirms the author's assumption that as of the XII–XIV centuries. the saber was not the dominant type of offensive blade weapon.

It is most likely that the armament complex of local troops was formed under the influence of European trends, which is expressed in the fact that knightly military technology is the dominant trend in the armament of professional warriors of these territories throughout the Middle Ages.

Keywords: saber, sword, Galych-Volyn principality, medieval Izyaslavl, Danylo Romanovych, armament complex.